

ЗМІСТ НАВЧАННЯ: ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ

І. О. Большакова

Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка
б-р. О. Давидова, 18/2, м. Київ, 02154, Україна.

E-mail: gerasimenko24@gmail.com

Висвітлено різні підходи до визначення співвідношення понять освіта, виховання й навчання. Наголошується на необхідності виокремлення понять зміст освіти та зміст навчання. На основі аналізу науково-педагогічних джерел подано характеристики понять зміст освіти та зміст навчання, здійснено аналіз поглядів науковців до питання співвідношення даних понять. Розглянуто компоненти змісту освіти як теоретичного підґрунтя створення змісту навчання.

Ключові слова: зміст освіти, зміст навчання.

СОДЕРЖАНИЕ ОБУЧЕНИЯ: К ВОПРОСУ О СУТИ ПОНЯТИЯ

И. А. Большакова

Педагогический институт Киевского университета имени Бориса Гринченка
б-р. А. Давидова, 18/2, г. Киев, 02154, Украина.

E-mail: gerasimenko24@gmail.com

Очерчены разные подходы к определению понятий образование, обучение, воспитание. Подчеркивается необходимость выделения понятий содержание образования и содержание обучения. На основе анализа научно-педагогических источников рассматриваются понятия содержание образования и содержания обучения, осуществляется анализ взглядов ученых по вопросу необходимости их различения и соотнесения. Дается краткое описание компонентов содержания образования как теоретического фундамента обоснования содержания обучения.

Ключевые слова: содержание образования, содержание обучения.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Проблему швидкого зросту знань внаслідок інформаційного вибуху не можна розв'язувати ні постійним розширенням змісту освіти, ні збільшенням часу на опанування оновленим навчальним матеріалом. Багато вчених стверджують, що розв'язок міститься у площині систематичного перегляду змісту освіти, його раціонального відбору, зосередженні уваги на його фундаментальних основах, а також в інтенсифікації процесу навчання та виробленні в учнів навичок самоосвіти. Систематичність перегляду змісту освіти є однією з важливих умов встановлення відповідності між рівнем підготовки молодого покоління та вимогами суспільства щодо освіченості громадян. На думку О. Я. Савченко, «реформування змісту освіти є традиційно актуальною і багатоплановою проблемою; особливо загострюється інтерес до неї на зламі ідеологій, перегляді цінностей розвитку суспільства й окремої особи» [16, с.2]. В умовах інформаційного суспільства, коли виникає потреба постійного оновлення змісту освіти, актуальним залишається питання розгляду сутності

дидактичного поняття *зміст навчання* та співвідношення його з поняттям *зміст освіти*.

Метою статті є визначення сутності понять *зміст освіти*, *зміст навчання* та встановлення співвідношення зазначених понять на основі аналізу науково-педагогічних джерел.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. Співвідношення змісту освіти і змісту навчання окреслені в роботах О. К. Белової, А. О. Вербицького, О. Е. Коваленко, Ю. Г. Фокіна та ін. Теорії змісту освіти характеризуються Н. П. Волковою, Н. Є. Мойсеюк, О. О. Радугіним, А. В. Хуторським та ін. Складові елементи та рівні змісту освіти виділяються Ю. К. Бабанським, О. К. Беловою, В. В. Краєвським, В. С. Ледньовим, І. Я. Лернером, Н. Є. Мойсеюк та ін. Вимоги, принципи, критерії відбору змісту освіти пропонуються Ю. К. Бабанським, Н. П. Волковою, В. В. Вороновим, О. М. Железняковою, Н. Є. Мойсеюк, Н. М. Нікітіною, М. О. Петуховим, О. Я. Савченко, М. М. Фіцулою та ін.

Для визначення понять *зміст освіти* та *зміст навчання* і їх співвідношення, нам видається необхідним з'ясувати сутність понять *освіта* та *навчання* і їх зв'язок.

Освіта – слово багатозначне. В словнику тлумачиться як сукупність знань, здобутих у процесі навчання, як процес засвоєння знань, як загальний рівень знань (у суспільстві, державі і т. ін.), як система навчально-виховних заходів та система закладів і установ, через які здійснюються ці заходи. (словник).

У науково-педагогічних дослідженнях освіта розглядається як результат та процес. Традиційним вже стало визначення, наведене М. М. Фіцулою: «Освіта – це *«процес і результат* засвоєння учнями систематизованих знань, умінь і навичок, формування на їх основі наукового світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвиток її творчих сил і здібностей» [19, с.28]. С. Е. Трубачева та О. К. Корсакова розглядали освіту з точки зору її впливу на соціалізацію особистості, як «суспільно чи самостійно організований *процес і результат* соціалізації, індивідуального становлення особистості, як *засіб* створення людиною власного образу, неповторної індивідуальності, духовності та творчого начала, збереження національної ідентифікації» [18, с.7].

Дискусійним залишається питання щодо співвідношення понять виховання, освіта й навчання. На думку В. В. Ягупова, М. М. Фіцули, О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченко та ін., найбільш широким поняттям є виховання, яке включає *освіту й навчання*. І. В. Малафік вважав, що співвідношення окреслених понять потрібно розглядати відповідно до визначених рівнів. На вищому соціальному рівні, зазначав дослідник, «виховання – поняття, яке серед усіх названих має найбільший обсяг, тому воно включає і освіту, і навчання», а на вищому педагогічному рівні «загальне, всеосяжне значення належить саме освіті, яка здійснюється через навчання і виховання, що функціонують як рівноправні чинники, але мають виражену специфіку і тим доповнюють одне одного». [10, с.189]. Отже, на думку вченого, виховання та навчання є частинами освіти. Роз-

глядаючи виховання на нижчому педагогічному рівні науковець стверджує, що воно є лише «процесом формування певних якостей особистості» [10, с.189].

Поділяють таку точку зору й інші вчені, зокрема І. Ф. Ісаєв, А. І. Міщенко, В. І. Луговий, В. А. Сластьонін, Е. Н. Шиянов, які вважають, що педагогіка як єдина цілісна наука повинна мати однозначно окреслений предмет дослідження, тобто освіти. Освіта розуміється ними як процес, що цілеспрямовано організується у спеціальних соціальних інститутах для формування особистісного фізичного й духовного, як процес і результат «цілеспрямованого інформаційного окультурення суб'єктів діяльності заради утвердження соціально-культурної форми життя; формування культури людини» [12, с.137].

О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченко також вказували на сучасну тенденцію «переміщення смислового навантаження з поняття "виховання" на поняття "освіта", за якого освіта набуває більш широкого обсягу, а виховання та навчання розглядаються як її складові. Тлумачення поняття виховання співзвучно поняттю навчання й розглядається, як "спеціально організована діяльність..., спрямована на реалізацію цілей освіти в умовах педагогічного процесу" [15, с. 54].

У наукових джерелах навчання розглядається як вужча, ніж освіта категорія (С. У. Гончаренко, І. В. Малафіїк, В. В. Ягупов, М. Д. Ярмаченко та ін.). На думку О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченко навчання є ядром освіти, головним шляхом її набуття [15]. М. М. Фіцула також зазначає, що «основним шляхом і засобом здобуття освіти є навчання, у процесі якого реалізуються цілі освіти» [19, с. 33]. І. В. Малафіїк підкреслює важливість у розвитку особистості і навчання, і виховання як процесуальних складових освіти: «освіта є, процесом та результатом розвитку особистості шляхом навчання і виховання» [10, с. 196].

Ми поділяємо думку В. В. Ягупова, який зазначає, що «більшість авторів під час визначення поняття *навчання* використовують філософічне поняття *процес*, тобто навчання має процесуальний характер і не може існувати без нього» [21, с. 167]. Науковцями навчання визначається як штучно організована пізнавальна діяльність (С. П. Баранов), суб'єктна педагогічна взаємодія (П. І. Сікорський), цілеспрямована взаємодія вчителя й учнів (М. М. Фіцула), педагогічний процес (І. В. Малафіїк, М. Д. Ярмаченко), цілеспрямований процес передавання і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини (С. У. Гончаренко), процес засвоєння учнями інформації у вигляді знань, умінь та навичок (О. І. Вишневський), «планомірна, організована, спільна і двостороння діяльність учителів і учнів, спрямована на свідоме, міцне і глибоке опанування останніми системи знань, навичок і вмінь, процес, під час якого набувається загальна освіта, формується і розвивається особистість учня, його світогляд, засвоюється досвід людства і професійної діяльності» (В. В. Ягупов).

Таким чином, у нашому дослідженні ми розглядаємо освіту як процес опанування людиною соціального досвіду шляхом навчання й виховання, які є складовою частиною освіти, та як результат присвоєння особистістю цього досвіду.

Зі зміною суспільно-історичних формацій, змінюється відповідно і вимоги до освіти. Своєрідною моделлю реалізації вимог суспільства до освіченості люди-

ни є зміст освіти. Науковці використовують різні підходи для окреслення сутності поняття зміст освіти.

Деякі науковці, визначаючи поняття зміст освіти, зосереджується на співвідношенні частини й цілого, наголошуючи на принципах виокремлення частини. Зокрема, М.М. Фіцула, визначає зміст освіти як «частину культури, соціального досвіду суспільства, яка використовується в навчальному процесі для вирішення завдань навчання, виховання і розвитку особистості» [19, с.58].

В. В. Краєвський та А. В. Хуторської описуючи зміст освіти як модель соціального досвіду, визначили три рівні формування змісту освіти: загальне теоретичне уявлення; навчальний предмет; навчальний матеріал. [7].

У більшості визначень дослідників зміст освіти розглядається як система знань, умінь та навичок з окресленням принципів їх відбору, або зазначенням мети, або опису умов, в яких вона реалізується. Отже, зміст освіти розглядається як «система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їх світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя та праці». [1, 19, 21]; *система наукових знань, практичних умінь і навичок*, засвоєння і набуття яких закладає основи для розвитку і формування особистості [4]; система знань, умінь і навичок, якими учні оволодівають у навчальних закладах А. І. Кузьмінський [8]; *система елементів* об'єктивного досвіду людства, засвоєння якого необхідно для успішної діяльності індивіда у вибраній їм сфері суспільно-корисної практики [20]; *сукупність* навчальної інформації, інтелектуальних і практичних умінь та навичок, етичних правил, норм, систематизованих в основних освітніх галузях та відібраних з метою забезпечення необхідного рівня соціалізації – функціональної адаптації особистості в умовах сучасного суспільства відповідно до її індивідуальних особливостей [18]; чітко окреслена система знань, умінь та навичок, якими людина оволодіває у певному навчальному закладі [17].

Визначення деяких вчених ґрунтуються на трактуванні змісту освіти як системного утворення. Системний підхід розгляду поняття зміст освіти передбачає виявлення його структури, зв'язків між компонентами. В. С. Ледньов вважає, що зміст освіти потрібно аналізувати як цілісну систему, яка не є компонентом освіти у звичайному розумінні цього слова, а є особливим «розрізом» освіти, тобто без врахування його методів та організаційних форм, від яких у даному випадку абстрагуються. Отже, зміст освіти – це «зміст процесу прогресивних змін властивостей та якостей особистості, необхідною умовою чого є особливим чином організована діяльність» [9, с. 54].

На основі аналізу соціального досвіду І. Я. Лернер та М. Н. Скаткін визначили чотири типи компонентів змісту освіти: інформаційний (система знань про природу, суспільство, мислення, техніку, способах діяльності, засвоєння яких сприяє формування природничо-наукової картини світу); операційно-діяльнісний (система умінь і навичок, тобто досвід здійснення способів діяльності); досвід творчої діяльності, емоційно-ціннісне ставлення до світу. Визначаючи поняття зміст освіти, деякі науковці спираються на перелік зазначених

вище структурних компонентів. Зокрема С. У. Гончаренко розглядає зміст освіти як «систему наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, досвід практичних вмінь і навичок та способів діяльності, досвід творчої діяльності, світоглядних, моральних та естетичних ідей і відповідної поведінки, якими повинен оволодіти учень у процесі навчання» [5, с. 137]. П. І. Підкасистий у змісті освіти вбачає педагогічно адаптовану *систему* знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності й емоційно-ціннісного відношення до світу, засвоєння якої забезпечує розвиток особистості. [13].

Більшість науковців ототожнюють поняття зміст освіти й зміст навчання. Зокрема, М. М. Фіцула не виокремлює поняття зміст навчання, а визначає змістовий компонент серед складових процесу навчання як «оптимальний підбір предметів навчального плану, змістовність навчальних програм і підручників, продуманість змісту кожного навчального заняття». [19, с. 59]. В. В. Ягупов ототожнює поняття зміст освіти й зміст навчання, зазначаючи, що «змістовий компонент (*авт. навчання*) містить усе те, що становить поняття «зміст освіти», – систему наукових знань, навичок і вмінь, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток здібностей учнів, формування їх світогляду, набуття соціального досвіду, підготовку до суспільного життя і до професійної діяльності» [21, с. 215].

За твердженням Ю. Г. Фокіна, зміст освіти слід відрізнити від змісту навчання. Дослідник вважає, що якщо «навчання представляє собою процесуальний компонент освіти, що включає передачу учням та засвоєння ними знань, умінь, навичок, досвіду пізнавальної діяльності», то «зміст навчання визначається як таке, що передається при цьому (тобто як навчальна інформація або частина змісту освіти, що вивчається на конкретному занятті)» [20, с. 16].

Розглядаючи освіту з точки зору системного підходу, М. І. Махмутов вважає її метасистемою по відношенню до системи навчання, зазначаючи, що мета освіти глобальна: всебічний та гармонійний розвиток особистості та підготовка молодого покоління до активного суспільного життя, а мета навчання є більш конкретною – засвоєння учнями знань, вироблення певних умінь та навичок. Відповідно зміст освіти є більш широким поняттям у порівнянні зі змістом навчання. Науковець пропонує поряд з поняттям *зміст освіти*, визначати поняття *зміст навчання* та *зміст навчального матеріалу*. Зміст освіти висвітлюється вченим як сукупність розумового, морального, естетичного тощо виховання, яке реалізується у процесі навчання. Запропоновані визначення поняття зміст навчання та зміст навчального предмету є майже тотожними: зміст навчання - система філософських та наукових знань, пов'язаних з ними способів діяльності та відносин, які представлені у навчальних предметах, а зміст навчального матеріалу – це система знань і способів діяльності, які пропонується майбутньому поколінню у якості моделі пізнання і освоєння оточуючого світу та є основою навчальних предметів [11]. Отже, М. І. Махмутов пропонує зміст навчання обмежити змістом навчального предмету. І. В. Малафійк розглядає дві структури змісту навчання – предметну і комплексну. За предметною структурою зміст навчання є не що інше, як сума змісту всіх навчальних предметів, які вивчаються у школі. Навчальний предмет, на думку науковця, це педагогічно

адаптована сукупність знань і умінь із якої-небудь сфери дійсності і відповідної їй діяльності [10, с. 196].

Розрізняючи *зміст навчання* і *зміст освіти*, А. О. Вербицький наголошує, що змістом навчання є продукти соціального досвіду, представлені в знаковій формі навчальної інформації, усього того, що пред'являється учням для сприйняття й засвоєння. На думку дослідника, зміст навчання можна зробити єдиним для всіх освітніх установ через єдині навчальні плани й програми, але рівень освіти у кожного учня буде свій. Це залежить від безлічі факторів: індивідуальних особливостей людини, особистості педагога, типу виконуваної ними діяльності, рівня пізнавальної активності учнів, матеріально-технічних умов навчання тощо. Отже, зміст навчання – це система навчальної інформації, а зміст освіти визначає ті особистісні й професійні якості людини, які повинні бути сформованими в результаті здійснення взаємозалежної діяльності педагога й учнів при цьому ж змісті навчання [2, с. 23]. Таким чином, А. О. Вербицький зазначає, що поняття зміст навчання відображає лише один з компонентів у структурі змісту освіти – інформаційного (системи знань, умінь, навичок).

За І. В. Зайченко, зміст освіти – це зміст діяльності викладання і навчання; це предметний зміст, що представлений у навчальних планах і навчальних програмах [6]. Таким чином, складовими змісту освіти є зміст викладання та навчання, зміст освіти є предметним, тобто складається з обсягу матеріалу навчального предмету, який визначений у нормативних документах. А. І. Кузьмінський, В. П. Омеляненко теж не виокремлюють поняття зміст навчання, хоч зазначають, що «процес навчання і зміст освіти регламентуються такими документами: навчальними планами, навчальними програмами, підручниками, навчальними посібниками» [8, с. 23].

Інші науковці (Л. П. Вовк, Г. Д. Панченко, О. С. Падалка) розглядають зміст освіти як теоретичну основу для визначення змісту навчання [17, с. 25]. Вони зазначають, що практичне визначення змісту навчання здійснюється на основі відповідних нормативно – правових документів.

ВИСНОВКИ. У дослідженні розглянуто освіту як процес опанування людиною соціального досвіду шляхом навчання й виховання, які є складовою частиною освіти, та як результат присвоєння особистістю цього досвіду. На нашу думку, зміст освіти – це педагогічно адаптована система знань, умінь і навичок, досвід пізнавальної та творчої діяльності й емоційно-ціннісного відношення до світу, засвоєння якої забезпечує розвиток особистості. Зміст освіти є ширшим поняттям по відношенню до поняття зміст навчання. Ми поділяємо думку А. О. Вербицького щодо визначення змісту навчання як системи навчальної інформації, а змісту освіти не тільки як частини соціального досвіду людства, а й як опису особистісних якостей людини, які повинні бути сформованими в результаті здійснення взаємозалежної діяльності педагога й учнів. Зміст освіти визначається державними освітніми стандартами, а зміст навчання конкретизовано у навчальних програмах, підручниках, посібниках.

У подальшому потребують вивчення питання співвідношення понять зміст навчання та зміст навчальної дисципліни, а також особливостей реалізації

міжпредметної інтеграції змісту навчання у початковій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар В. І. Дидактика. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.
2. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: метод. пособие. – М.: Высш. шк., 1991. – 207 с.
3. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник / О. І. Вишневський. – [3-є вид., випр.]. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Академія, 2001. – 576 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – С. 227.
6. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для студ. вищ. пед. навч. закладів / І. В. Зайченко. – Київ : Освіта України, 2006. – 528 с.
7. Краевский В. В. Основы обучения. Дидактика и методика: учебн. пособие для студентов высших учебных заведений / В. В. Краевский, А. В. Хуторской. – М. : Изд.центр «Академия», 2007. – 352 с.
8. Кузьмінський А. І. Педагогіка: підруч. / А. І. Кузьмінський, В. П. Омеляненко. – [3-є вид., випр.]. – К.: Знання – Прес, 2008. – 447 с.
9. Леднев В. С. Содержание образования: учеб. пособие. – М. : Высш. шк., 1989. – 360 с.
10. Малафійк І. В. Дидактика: Навчальний посібник. – К. : Кондор, 2009. – 398 с.
11. Махмутов М. И. Проблемное обучение: основные вопросы теории. – М. : Просвещение, 1975. – 368 с.
12. Педагогіка: уч. пос. для студ. пед. уч. зав. / В. А.Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М. : Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
13. Педагогіка: уч. пос. для студ. пед. вузов и пед. колледж. / Под ред. П. И. Пидкасистого. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
14. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.
15. Практикум з педагогіки: навч. пос. – [2-ге вид., доп.]. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченко. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 482 с.
16. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С.2 – 6
17. Словник навчально-педагогічних понять і термінів: методичний посібник / Укл. Л. П.Вовк, Г. Д.Панченко, О. С.Падалка, та ін. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 83 с.
18. Трубачева С. Е., Корсакова О. К. Зміст шкільної освіти як основа забезпечення соціалізації особистості // Шлях освіти . – 2002. – № 2. – С. 6 – 9.
19. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. пос. – Тернопіль, 1997. – 192 с.
20. Фокин Ю. Г. Определения основных терминов дидактики высшей

ШКОЛЫ. – М. : Наука, 1995. – 38 с.

21. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. пос. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

THE CONTENT OF STUDYING BASIC CONCEPTS

I. Bolshakova

Pedagogical Institute Borys Grinchenko Kyiv University

b. Davidova A., 18/2, Kiev, 02154, Ukraine.

E-mail: gerasimenko24@gmail.com

The article is devoted to different approaches in defining the correlation of the most popular concepts: education, upbringing and studying. The author stresses the importance to differentiate the concepts of educational and studying contents. Also the author provides general characteristics of the contents which are based on scientific and pedagogical sources. Besides, the author of the article outlines the concepts' correlation. The article proposes the detailed description of the concept components as a theoretical base for content of education.

An author marks the Content of Education is wider concept in relation to the Content of Studying. An author outlines the Content of Studying as system of educational information, and the Content of Education not only as parts of social experience of humanity but also as to description of personality qualities of teacher, which must be formed as a result of realization of interdependent activity of teacher and students. The Content of Education is determined state educational standards, and the Content of Studying is specified in on-line tutorials, textbooks, manuals.

Key words: the Content of Education, the Content of Studying.

REFERENCES

1. Bondar, V. I. Dydaktyka. – К. : Lybid', 2005. – 264 p.
2. Verbytskyy, A. A. Aktivnoye obuchenye v vysshey shkole: kontekstnyy podkhod: metod. posobye. – М.: Vyssh. shk., 1991. – 207 p.
3. Vyshnevs'kyu, O. I. Teoretychni osnovy suchasnoyi ukrayins'koyi pedahohiky : navchal'nyy posibnyk / O. I. Vyshnevs'kyu. – [3-tye vyd., vypr.]. – К. : Znannya, 2008. – 566 p.
4. Volkova, N. P. Pedahohika : posib. dlya studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv. – К. : Akademiya, 2001. – 576 p.
5. Honcharenko S. U. Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk. – К. : Lybid', 1997. – P. 227.
6. Zaychenko, I. V. Pedahohika : navchal'nyy posibnyk dlya stud. vyshch. ped. navch. zakladiv / I. V. Zaychenko. – Kyiv : Osvita Ukrayiny, 2006. – 528 p.
7. Kraevskyu, V. V. Osnovy obuchenyya. Dydaktyka y metodyka: uchebn. posobye dlya studentov vysshyykh uchebnykh zavedenyy / V.V.Kraevskyu, A.V.Khutorskoy. – М. : Yzd. tsentr «Akademya», 2007. – 352 p.
8. Kuz'mins'kyu, A. I. Pedahohika: pidruch. / A. I. Kuz'mins'kyu, V. P. Omelyanenko. – [3-tye vyd., vypr.]. – К.: Znannya – Pres, 2008. – 447 p.
9. Lednev, V. S. Soderzhanye obrazovanyya: ucheb. posobye. – М. : Vyssh. shk., 1989. – 360 p.

10. Malafiyik I.V. Dydaktyka: Navchal'nyy posibnyk. -- K. : Kondor, 2009. – 398 p.
11. Makhmutov, M. Y. Problemnoe obucheniye: osnovnyye voprosy teoryy. – M., 1975. – 368 p.
12. Pedahohyka: uch. pos. dlya stud. ped. uch. zav. / V. A. Slastenyn, Y. F. Ysaev, A. Y. Myshchenko, E. N. Shyuynov. – M. : Shkola-Press, 1997. – 512 p.
13. Pedahohyka: uch. pos. dlya stud. ped. vuzov y ped. kolledzh. / Pod red. P.Y. Pydkasystoho. – M.: Pedahohycheskoye obshchestvo Rossiyi, 1998. – 640 p.
14. Pedahohichnyy slovnyk / Za red. M. D. Yarmachenka. – K. : Ped. dumka, 2001. – 516 p.
15. Praktykum z pedahohiky: navch. pos. – [2-he vyd., dop.]. / Za zah. red. O. A. Dubasenyuk, A. V. Ivanchenko. – Zhytomyr: Zhytomyr. derzh. ped. un-t, 2002. – 482 p.
16. Savchenko, O. Ya. Zmist shkil'noyi osvity na rubezhi stolit' // Shlyakh osvity.–2000.–№ 3.– P. 2 – 6.
17. Slovnyk navchal'no-pedahohichnykh ponyat' i terminiv: metodychnyy posibnyk / Ukl. L. P.Vovk, H. D.Panchenko, O. S.Padalka, ta in. – K.: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2001. – 83 p.
18. Trubacheva S. E., Korsakova O. K. Zmist shkil'noyi osvity yak osnova zabezpechennya sotsializatsiyi osobystosti // Shlyakh osvity . – 2002. – № 2.– Pp. 6–9.
19. Fitsula, M. M. Pedahohika: navch. pos. – Ternopil', 1997. – 192 p.
20. Fokyn, Yu. H. Opredelenyya osnovnykh termynov dydaktyky vysshey shkoly – M., 1995.–38 p.
21. Yahupov, V. V. Pedahohika: navch. pos. – K. : Lybid', 2002. – 560 p.

Стаття надійшла 15.01.2015.